

2 - дәріс. Азаматтық құқықтық қатынастар

Дәріс мақсаты: азаматтық құқықтық қатынастар түсінігін анықтау және түрлерін саралау, азаматтық құқықтық қатынастар элементтерін түсіндіру.

Дәріс жоспары: Азаматтық құқықтық қатынастар түсінігі мен ерекшеліктері. Азаматтық құқықтық қатынастардың пайда болу негіздері.

Азаматтық құқықтық қатынастар түрлері. Мүліктік, мүліктік емес, абсолюттік, салыстырмалы, заттық міндеттемелік қатынастарды талдау.

Азаматтық құқықтық қатынастар

Азаматтар мен заңды тұлғалар өз қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, сан түрлі қоғамдық қатынастарға түседі. Адамдар (олар құрған заңды тұлғалар) арасында қалыптасқан нақты қатынастар әртүрлі және әртүрлі әлеуметтік нормалармен, атап айтқанда моральдық және этикалық нормалармен реттеледі. Мұндай қатынастардың едәуір бөлігі заң нормаларымен реттеледі және құқықтық қатынастар түрінде болады. Құқықтық реттеу нәтижесінде қолданыстағы қоғамдық қатынастармен қатар жаңа қатынастар (құқықтық) туындамайды. Құқықтық қатынастар-бұл нақты әлеуметтік қатынастардың бір түрі ғана.

Қоғамдық қатынастар құқықтың әртүрлі салаларының нормаларымен реттеледі. Азаматтық құқық негізінен меншік қатынастарын және тауар-ақша айналымы саласында қалыптасатын қатынастарды реттейді. Азаматтық құқықпен жеке мүліктік емес қатынастар да реттеледі. Жеке мүліктік емес қатынастардың объектісі мүліктік емес игіліктер болып табылады. Азаматтық құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастар құқықтық, атап айтқанда азаматтық құқықтық қатынастардың сапасына ие болады. Азаматтық құқық-Азаматтық құқық нормаларымен реттелген қоғамдық қатынас.

Азаматтық құқықтық қатынастардың ерекшеліктері азаматтық-құқықтық реттеудің мәні мен әдісіне байланысты. Біріншіден, азаматтық-құқықтық қатынастардың маңызды белгісі-оның қатысушыларының заңды теңдігі. Азаматтық қатынастардың субъектілері билік пен бір-біріне бағыну қатынастарында емес, олар бір-бірінен заңды түрде тәуелсіз және тек өзара құқықтар мен міндеттермен байланысты. Азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысушылардың біреуінің басқа біреудің міндеттерін орындау туралы талабы билікке емес, оған тиесілі субъективті азаматтық заңға сүйенеді. Азаматтық құқықтық қатынастар субъектілерінің теңдігі олардың мүліктік дербестігіне негізделеді.

Азаматтық қатынастар ерікті болып табылады. Әдетте, мұндай қатынастар олардың қатысушыларының қалауы бойынша орнатылады, өйткені азаматтық қатынастардың басым көпшілігі келісім негізінде туындайды. Бірақ олар басқа негіздер бойынша пайда болған жағдайда да, мұндай құқықтық қатынастардың мазмұнын құрайтын құқықтар мен міндеттер қатысушылардың ерікті әрекеттерімен жүзеге асырылады.

Азаматтық құқықтық қатынастардың түрлері. Азаматтық құқық нормаларымен реттелетін қатынастардың объектісіне байланысты азаматтық қатынастардың келесі түрлері бөлінеді:

1) мүліктік; 2) мүліктік құқықтармен байланысты мүліктік емес жеке тұлғалар; 3) мүліктік емес, мүліктік емес жеке мүліктік емес тұлғалар жатпайды. Азаматтық-құқықтық қатынастардың басым бөлігі мүліктік сипатқа ие, өйткені азаматтық-құқықтық реттеудің мәні, ең алдымен, мүліктік қатынастар болып табылады. Материалдық игіліктер мен құқықтар (мүлік) мүліктік азаматтық құқықтық қатынастардың объектісі болып табылады. Мүліктік азаматтық құқықтық қатынастарға меншік қатынастары, мүліктің бір тұлғадан екінші тұлғаға өтуіне делдал болатын қатынастар (сатып алу-сату, айырбастау, қарыз және т.б.) жатады. Мүліктік қатынастарға байланысты жеке мүліктік емес құқықтық қатынастардың объектісі зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелері болып

табылады. Интеллектуалдық шығармашылық қызмет нәтижелеріне құқықтар мүліктік емес сипатта болады (авторлық құқық, туындыға қол сұқпаушылық құқығы және т.б.), алайда оларды басқа адамдардың пайдалануына жалпы қағида бойынша өтеулі негізде жол беріледі, осының салдарынан көрсетілген құқықтық қатынастар мүліктік емес бола отырып, мүліктік қатынастарға байланысты болады. Мүліктік емес, жеке мүліктік емес, құқықтық қатынастардың объектісі жеке адаммен тығыз байланысты материалдық емес құқықтар мен игіліктер: ар-намыс, қадір-қасиет, іскерлік бедел және т. б. болып табылады.

Азаматтық-құқықтық қатынас-бұл азаматтық құқық нормасымен реттелетін қоғамдық қатынас. Азаматтық құқық пәніне мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастар кіреді. Мүліктік қатынастарды азаматтық құқықпен реттеу нәтижесінде азаматтық мүліктік құқықтық қатынастар туындайды. Егер жеке мүліктік емес қатынастар азаматтық-құқықтық нормалармен реттелсе, жеке мүліктік емес құқықтық қатынастар белгіленеді.

Азаматтық құқық, ең алдымен, қоғамның экономикалық негізі саласындағы мүліктік қатынастармен айналысады. Олардың құқықтық реттелуі азаматтық-құқықтық қатынастарда көрінетін бірқатар ерекшеліктермен сипатталады. Азаматтық мүліктік құқықтық қатынастың маңызды ерекшеліктерінің бірі-бұл құқықтық қондырма мен экономикалық негіздің бірлігін, олардың байланысы мен өзара әрекеттесуін көрсетеді. Азаматтық мүліктік қатынастар әмбебап байланыс пен өзара әрекеттесу тізбегіндегі сілтемені ажыратуға мүмкіндік береді, онда қондырма және негізгі сипаттағы элементтер тікелей жанасады. Бұл мүліктік қатынастарды құқықтық реттеу механизмін сипаттау үшін маңызды. Егер құқықтық қондырманың элементтері қоғамның экономикалық негізіне кіретін қоғамдық қатынастармен байланысты болмаса, құқық экономикаға әсер ете алмайды. Құқықтық қондырма мен экономикалық негіздің бұл байланысы азаматтық мүліктік қатынастар деп аталатын байланыста болады. Бұл құқықтық қондырма мен қоғамның экономикалық негізі арасындағы байланыстың нақты формасын білдіреді.

Азаматтық қатынастар ұғымы азаматтық құқық нормасымен реттелетін қоғамдық қатынас ретінде жеке мүліктік емес құқықтық қатынастарға бірдей сәйкес келеді. Құқықтық реттеу кез-келген жаңа қоғамдық қатынастардың құрылуына әкелмейді, тек азаматтық-құқықтық қатынастардың бір түріне айналатын бұрыннан бар жеке мүліктік емес қатынастарға белгілі бір форма береді.

Тараптардың құқықтық теңдігі азаматтық құқықтық қатынастардың ажырамас қасиеті болып табылады. Осы қасиеттің жоғалуымен құқықтық қатынастардың табиғаты да өзгереді. Азаматтық жағынан ол басқа құқықтық қатынасқа айналады. Осылайша, жергілікті әкімшіліктен пәтер сатып ала отырып, азамат азаматтық құқықтық қатынасқа түседі және жергілікті әкімшілікпен заңды тең жағдайда болады. Алайда, егер жергілікті әкімшілік тұрғын үйді жер сілкінісінен зардап шеккен азаматтар арасында бөлсе, жағдай өзгереді. Мұнда туындайтын құқықтық қатынастарда жергілікті әкімшілік тараптардың заңды теңдігін болдырмайтын азаматқа қатысты билік өкілеттіктері бар орган ретінде әрекет етеді. Сондықтан бұл құқықтық қатынас өзінің заңды табиғаты бойынша азаматтық емес, әкімшілік болып табылады.

Азаматтық құқықтық қатынастар туралы неғұрлым айқын түсінік оны тек бірлік ретінде ғана емес, сонымен қатар оның мазмұны, формасы, субъектілері мен объектілері кіретін оның жекелеген компоненттері түрінде қарастырған кезде пайда болады.

Қоғамдық қатынастарды азаматтық-құқықтық реттеу процесінде олардың қатысушыларына субъективті құқықтар мен міндеттер беріледі, олар болашақта олардың арасындағы құқықтық қатынастар шеңберінде қатысушылардың мінез-құлқын анықтайды. Кез-келген қоғамдық қатынас сияқты, азаматтық-құқықтық қатынас адамдар арасындағы өзара әрекеттесу нәтижесінде қалыптасады. Құқықтық қатынастарда оның қатысушыларының өзара іс-қимылы оларға тиесілі субъективті құқықтарға және оларға жүктелген міндеттерге сәйкес жүзеге асырылады.

Азаматтық құқық нысанасына кіретін қоғамдық қатынастар оларды құқықтық реттеу нәтижесінде жойылмайды, тек олардың мазмұны реттелетін құқықтық нысанды алады. Сондықтан азаматтық құқықтық қатынастардың мазмұны олардың субъективті құқықтары мен міндеттеріне сәйкес жүзеге асырылатын қатысушылардың өзара әрекетін құрайды.

Азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысушыларға тиесілі субъективті құқықтар мен міндеттер оның құқықтық нысанын құрайды. Субъективті құқық деп уәкілетті тұлғаның мүмкін болатын мінез - құлқының заңды түрде қамтамасыз етілген шарасы, ал субъективті міндет деп міндетті тұлғаның азаматтық-құқықтық қатынастардағы қажетті мінез-құлқының заңды түрде шартталған шарасы түсініледі. Субъективті азаматтық құқықтар мен міндеттердің ерекшелігі-олар мүліктік немесе жеке мүліктік емес сипатта болады. Сонымен, меншік құқығы-бұл оның иесіне өз қалауы бойынша өзіне тиесілі заттарды иеленуге, пайдалануға және билік етуге заңды түрде қамтамасыз етілген мүмкіндік беретін мүліктік құқық. Ар - намысты, қадір-қасиет пен іскерлік беделді қорғау құқығы-уәкілетті тұлғаға өзінің ар-намысына, қадір-қасиетіне және іскерлік беделіне нұқсан келтіретін мәліметтерді теріске шығаруды талап етуге заңды түрде қамтамасыз етілген мүмкіндік беретін жеке мүліктік емес құқық.

Мүліктік құқықтық қатынастар белгілі бір экономикалық мазмұнға ие, қандай да бір мүліктік игілікке (заттарға), мүліктік сипаттағы әрекеттерді жасауға байланысты туындайды. Жеке мүліктік емес құқықтық қатынастар экономикалық мазмұннан айырылады және материалдық емес жекпе-жектерге, зияткерлік шығармашылық нәтижелеріне байланысты туындайды.

Азаматтық құқықтық қатынастардың көпшілігі мүліктік болып табылады. Объектілері заттар болып табылатын мүліктік қатынастарда заттың құқықтық режимін реттеу үлкен маңызға ие. Мүліктік құқықтар, дәлірек айтқанда, өз объектілерімен — заттармен (мүлікпен) тығыз байланыста болғандықтан, көп жағдайда олар затпен бірге басқа адамдарға мұрагерлік тәртібімен ауысады (заңды тұлғалар қайта ұйымдастырылған жағдайда мұрагерлік бойынша ауысу және т.б.). Мүліктік құқықтың заттармен оның объектісі ретінде байланысы қорғаудың нақты әдісін анықтайды: талап қою (затты беру) туралы талап. Құқықтық қатынастардың мүліктік сипаты азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің мүліктік сипатын да, залалды өтеу сияқты негізгі нысанды да анықтайды. Мүліктік азаматтық құқықтарды қорғауға (кейбір ерекшеліктерді қоспағанда) талап қою мерзімі қолданылады.

Абсолютті және салыстырмалы азаматтық қатынастар да бар. Абсолютті құқықтық қатынастарда уәкілетті тұлға үшінші тұлғалардың белгісіз шеңберіне қарсы болады, іс жүзінде барлығы және барлығы осындай құқықтық қатынастарда міндетті болып табылады. Абсолютті, мысалы, меншіктің құқықтық қатынастары, онда меншіктің субъективті құқығы барлық үшінші тұлғалардың осы құқықты бұзбау, оны жүзеге асыруға кедергі жасамау міндетіне сәйкес келеді. Салыстырмалы құқықтық қатынастарда нақты тұлға (тұлғалар) міндетті болып табылады. Салыстырмалы құқықтық қатынастар белгілі бір Тұлғаларды уәкілетті және міндетті түрде байланыстырады, яғни. дербестендірілген. Сонымен, зиян келтіруші жәбірленушіге зиянды өтеуге міндетті, сатып алушы өзі сатып алған затты төлеуге міндетті, бірақ бәрі бірдей емес. Абсолютті құқықты кез келген адам бұзуы мүмкін, тиісінше, мұндай құқық субъектісіне оны кез келген адам бұзудан қорғайды. Сонымен, автордың туындыға қол сұғылмаушылық құқығын кез-келген адам бұзуы мүмкін. Салыстырмалы құқықты бұзу тек салыстырмалы құқықтық қатынастарда әрқашан дербестендірілген міндетті тұлға ғана мүмкін болады. Мердігер орындаған жұмысқа ақы төлеуді талап ету құқығын тапсырысшы ғана бұзуы мүмкін. Тиісінше, салыстырмалы құқық нақты адамдар тарапынан, жоғарыда келтірілген мысалда - тапсырыс беруші тарапынан бұзушылықтардан қорғаумен қамтамасыз етілген.

Мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды азаматтық-құқықтық реттеу осындай қатынастарға қатысушыларға құқықтар мен міндеттер беру арқылы жүзеге асырылады. Шын мәнінде, құқықтық қатынастар - бұл адамдардың өзара құқықтар мен

міндеттемелермен байланысы. Азаматтық қатынастарға қатысушылардың субъективті құқықтары мен субъективті міндеттері оның мазмұнын құрайды. Субъективті заң-бұл уәкілетті тұлғаның мүмкін болатын мінез-құлқының заңды түрде қамтамасыз етілген шарасы. Субъективті құқық уәкілетті тұлғаның белгілі бір жолмен әрекет ету қабілетінде (өзінің оң іс - әрекеттеріне құқығы) немесе міндетті тұлғадан белгілі бір әрекеттерді жасауды талап ету қабілетінде (басқалардың іс-әрекеттеріне құқығы-талап ету құқығы) көрсетілуі мүмкін. Осылайша, автордың туындыны жариялау, туындыға қол сұғылмаушылық құқықтары оның өз іс-әрекеттерімен жүзеге асырылуы мүмкін. Керісінше, жалға берушінің жалдау шартының мерзімі аяқталғаннан кейін жалға берілген мүлікті қайтару құқығын жүзеге асыру міндетті тұлға тиісті әрекеттерді жасамай мүмкін емес.

Субъективті құқықтар құқықтық қатынастар мазмұнының элементтері ретінде жеке және берілетін болып бөлінуі мүмкін.

Олардың тасымалдаушыларымен тығыз байланысты құқықтар жеке деп аталады (мысалы, белгілі бір аппараттың өнертапқышы болып саналу құқығы), сондықтан барлық басқа өкілеттіктерді берілетін деп атауға болады. Субъективті міндет-міндетті тұлғаның тиісті мінез-құлқының заңды түрде қамтамасыз етілген шарасы. Азаматтық-құқықтық қатынастардың мазмұнын құрайтын оның қатысушыларының субъективті құқықтары мен міндеттері бір-бірімен тығыз байланысты, әр субъективті құқық тиісті міндеттермен сәйкес келеді және керісінше. Құқықтық қатынастардың бір тарапының белгілі бір әрекеттерді міндетті адамның жасауын талап етудің субъективті құқығы құқықтық қатынастардың екінші тарапының осы әрекеттерді жасауға субъективті міндетіне сәйкес келеді. Тиісінше, уәкілетті адамның өзі белгілі бір әрекеттерді жасаудың субъективті құқығына құқықтық қатынастардың басқа қатысушысының құқықты жүзеге асыруға кедергі жасамау, оны бұзбау міндеті сәйкес келеді. Азаматтық құқықтық қатынастарды және тиісінше субъективті азаматтық құқықтарды бөлу (жіктеу) әртүрлі негіздер бойынша жүргізілетіндіктен, әрбір өкілеттікте әдетте жоғарыда қарастырылған бірнеше белгілер болады. Сонымен, көркем шығарманы жасаушының оның авторы болып саналу құқығы жеке, мүліктік емес және абсолютті болып табылады. Сол автордың баспадан ақы алу құқығы берілетін, мүліктік және салыстырмалы болып табылады.

Құқықтық қатынастарға қатысушылардың субъективті құқығы кейде көптеген әрекеттерді жасау мүмкіндігін немесе міндетті тұлғадан көптеген әрекеттерді жасауды талап ету мүмкіндігін қамтиды. Мұндай жағдайларда субъективті заң күрделі болуы мүмкін, оның мазмұнында қарапайым композициялық элементтер жеке өкілеттіктер болып табылады. Бір құқықтық қатынас шегінде өкілеттіктер біртекті немесе гетерогенді болуы мүмкін. Сонымен, мүліктік жалдау шартында жалға алушының құқығы жалға алынған мүлікті иелену және пайдалану мүмкіндігін (мүліктік, абсолютті өкілеттіктер), сондай-ақ жалға берушіден күрделі жөндеуді уақтылы жүргізуді талап ету мүмкіндігін (міндетті, салыстырмалы өкілеттік) қамтиды. Заңды гетерогенді өкілеттіктерді қамтитын осындай күрделі құқықтарды күрделі деп атауға болады. Азаматтық құқықтық қатынастар мүліктік және міндетті болуы мүмкін. Заттық құқықтық қатынастарда уәкілетті субъект өзінің іс-әрекетімен жүзеге асырылуы мүмкін затқа осындай құқыққа ие.

Меншік құқығының субъектісі өзінің заттарға деген қызығушылығын басқа адамдардың көмегіне жүгінбестен затқа тікелей әсер ету арқылы қанағаттандыра алады. меншік, атап айтқанда, меншіктің құқықтық қатынасы. Меншік иесі өзіне тиесілі затты иеленуге, пайдалануға және оған билік етуге құқылы, персонализацияланбаған міндетті субъектілер ешқандай әрекет жасамауы керек, оларға меншік иесінің өз құқығын жүзеге асыруына кедергі келтірмеу үшін пассивті міндет жүктеледі. Міндеттеме құқығы субъектісінің заттарына деген қызығушылық басқа адамның белгілі бір әрекеттерді жасауы арқылы қанағаттандырылуы мүмкін. Міндеттемелік құқықтық қатынастарда уәкілетті адам міндеттелген адамнан белгілі бір іс-әрекеттер жасауды талап етуге құқылы («басқа адамдардың іс-әрекеттеріне» құқық). Сонымен, сатып алушы сатушыдан затты оған беруді талап етуге құқылы, ал сатушы оны беруге міндетті, яғни белгілі бір әрекетті орындау.

Заттық құқықтық қатынастардың объектісі әрқашан зат болып табылады, міндетті құқықтық қатынастардың объектісі заттар болмауы мүмкін. Мысалы, әдеби шығарманы құру туралы келісімнен шыққан баспагер мен автор арасындағы құқықтық қатынастардың объектісі зат емес, интеллектуалдық қызметтің нәтижесі - әдеби шығарма.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жыл. өзгертулер мен толықтыруларымен бірге, эл. база «adilet.kz», 2021 ж.

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. // www.adlet.zakon.kz

3. Субъекты гражданского права и реформа системы юридических лиц: мат. междунауч.-практич. конф. / отв. ред. С.П. Мороз. - Алматы, 2021. - 276 с.

4. Е. М. Михайленко. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва : Издательство Юрайт, 2020. - 413 с.

5. Климкин С.И. Гражданское право Республики Казахстан. Общая часть: Учебное пособие. – Алматы: Научно-издательский центр Каспийского общественного университета, 2018. 124 с.